

İTALYAN SİYASETİNDE DİJİTAL MEDYA DESTEKLİ SIRA DIŞI BİR POPÜLİST PARTİ DENEYİMİ: BEŞ YILDIZ HAREKETİ

The Five Star Movement As An Interesting Populist Party Experience With Digital Media Support

Dr. Sami ZARİÇ

Mersin Üniversitesi, İ.İ.B. Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Mersin/Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-3375-8825

ÖZET

İtalya son dönemde bazı ekonomik ve siyasi sıkıntılardan dolayı yeni siyasi hareketlerin çıkışına şahit olmaktadır. Son dönemde ortaya çıkan bu hareketlerin en güçlüsü Beş Yıldız Hareketi olmuştur. İnterneti çok başarılı kullanan bu hareket özellikle 2018 seçimlerinde en başarılı parti olmuş ve en güçlü hükümet ortağı olmuştur. İtalya'da doğan ve yönetiminde bu noktaya gelmeyi başaran böyle bir hareketin hikâyesinden diğer ülkeler açısından da alınması gereken birtakım dersler bulunmaktadır. Bu çalışmayla dijital medyanın güçlenmesiyle beraber ortaya çıkan örnek bir hareket olarak İtalya'daki Beş Yıldız Hareketi incelenmiştir. Böylece bu tarz siyasi hareketlerin ne tür özellikler barındırıp siyasal hayata etki edebileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beş Yıldız Hareketi, popülizm, internet, İtalya, Grillo.

ABSTRACT

Italy is witnessing the emergence of new political movements due to some economic and political challenges. The most powerful of these movements has been the Five Star Movement. This movement, which used the Internet very intensively, has been the most successful party in the 2018 elections. There are a number of lessons to be learned from the story of such a movement. With this study, the Five Star Movement was examined as an exemplary movement that emerged with the strengthening of digital media. Thus, it has been tried to put forward what kind of features such political movements may have.

Key words: Five star movement, populism, internet, Italy, Grillo.

1. GİRİŞ

İtalya siyaseti her zaman kendine has özellikleriyle siyaset bilimi alanında siyasal sistem konulu akademik çalışmalarda oldukça ilgi çeken bir ülke olagelmiştir. İtalya'nın Avrupa Birliği (AB) üyesi bir ülke olarak sahip olduğu ekonomik gücü dolayısıyla yaşadığı siyasi krizlerin veya geçirdiği değişimin tüm Avrupa ülkelerini siyasi ve iktisadi açıdan etkilemesi de kaçınılmaz olmaktadır.

Özellikle son yıllarda İtalya siyasetinde, ülkede ekonomik sıkıntıların baş göstermesi ve Avrupa'da yükselen aşırı sağın etkisiyle beraber yeni siyasi hareketler ön plana çıkmıştır. Son dönemde ortaya çıkan ve giderek gücünü artıran bahse konu siyasi hareketlerden biri de Beş Yıldız Hareketi olmuştur.

Bu çalışmayla dijital medyanın güçlenmesiyle beraber ortaya çıkan ve beklentilerin üstünde siyasi başarı elde eden sıra dışı bir hareket olarak İtalya'da ortaya çıkan Beş Yıldız Hareketi incelenmiştir. Böylece artık birçok gelişmiş ülkede ortaya çıkması muhtemel bu tarz siyasi hareketlerin ne tür özellikler barındırıp siyasal hayata etki edebileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada ilk kısımda popülizm kavramı ele alınacak ve açıklanmaya çalışılacaktır. Bir sonraki kısımda İtalya'nın siyasal yapısı ve parti sistemi ele alınacaktır. Ardından İtalya'daki siyasi gelişmelere göz atılarak Beş Yıldız Hareketi'nin doğuşunun nasıl gerçekleştiği mercek altına alınacaktır. Sonraki kısımda ise Beş Yıldız Hareketi'nin temel nitelikleri ve ayırt edici özellikleri irdelenmeye çalışılacaktır.

Her ne kadar Türkiye'de Beş Yıldız Hareketi'ne yönelik akademisyenlerin ve araştırmacıların bir ölçüde ilgisi olsa da bu çalışmayla hareketin biraz daha detaylı tanıtılması ve dijital medyanın böylesine güçlendiği bir ortamda siyaset alanında ortaya çıkabilecek parti tipleri konusunda da fikir verebilmesi amaçlanmaktadır.

2. POPÜLİZM KAVRAMI

Popülizm, Avrupa siyasi tarihinin yakın dönemdeki en dramatik dönüşümlerinden birisi olarak görülebilir. Popülist parti ve hareketler siyasi (hatta siyaset karşıtı) söylemlerini “halk” temelli olarak anti-seçkinler siyaseti-karşıtlığı ve Avrupa Birliği-karşıtlığı etrafında bina etmektedir. Her ne kadar yakın dönemlerde ortaya çıktığı kabul edilen bir eğilim olarak gösterilse de popülizmin yirminci yüzyıl siyasi tarihi içerisinde faşist döneme kadar kökenleri araştırılabilir (Sokullu, 2018: 15). Bu noktada faşizmin ilk ortaya çıktığı ülkenin İtalya olduğunu da akılda tutmak gerekir.

Popülizm kavramı 2015'ten bu yana Avrupa'da ve ABD'de gerçekleşmiş olan seçim kampanyalarında çok sıklıkla gündeme gelmiş, popülist liderler ise siyasi fikirlerinin niteliğinden ziyade “sistem karşıtlığı” üzerinden eleştiri almıştır. Fransa'da Marine Le Pen, Hollanda'da Geert Wilders aşırı sağ popülizmin, Yunanistan'da Aleksis Çipras, İspanya'da Pablo Iglesias aşırı sol popülizmin öncülüğünü üstlenmiştir (Ertuğral ve Keçeci, 2018: 10).

2017 Almanya seçimlerinde aşırı sağ Almanya için Alternatif (AfD) ve aşırı sol Die Linke Federal Meclis'e girme başarısı göstermiştir. Bu bahse konu siyasi dalga Almanya, İtalya ve Fransa gibi Avrupa Birliği (AB) siyasetinin liderleri olan ülkelerde siyasi düzlemde sonuçlar doğurmakla kalmamış kamuoyunda giderek artan ve Birlik siyaseti/geleceği için hayati sonuçlara neden olabilecek AB-karşıtlığı, yabancı karşıtlığı tutumlarını daha hızlı bir seyre doğru sürüklemiştir (Ertuğral ve Keçeci, 2018: 10). Özellikle son dönemde koronavirüs salgını (Covid-19) nedeniyle AB içinde -özellikle İtalya'dan- yapılan eleştirilerde AB Birlik üyelerine yeterli destek sağlamamakla suçlanmış ve bu durumun da AB karşıtlığını daha da pekiştirmesi şaşırtıcı olmayacaktır.

Aslında Dünya üzerinde yaşamış farklı popülist hareketlerde birtakım ortak özellikler görülmekle birlikte söz konusu hareketlerin birbirlerinden farklılaşan yönleri de bulunmaktadır. Popülizm, geçmişten bugüne yeryüzünün farklı coğrafyalarında, farklı tarihlerde görülmüş; birtakım benzer özellikler göstermiş olmakla birlikte içinde bulunulan zaman ve koşullar açısından farklı hedefler ve öğeler içermiştir. Popülizmin tarihte yaşanmış ve halen yaşanmakta olan örneklerinden hareketle popülizm; halka dayanan, halk iradesinin siyasal alanın tümüne etki etmesini öngören, herhangi bir zaman ve siyasal yapıda görünebilen, siyasetin sessiz ve erdemli çoğunluğun dili olması gerektiğini ileri süren bir ideoloji şeklinde tanımlanabilir (Çamurcuoğlu, 2019: 278). Bu açıdan popülizmin izlerinin aslında Fransız Devrimi'ne kadar uzandığının iddia edilmesi abartılı olmayacaktır.

Popülist parti seçmenleri tarif edilecek olursa ana akım elitlerden hoşnutsuz, onlara karşı güvensiz ve göçmenliğe, yükselen etno-kültürel ve dinsel çeşitliliğe düşman olarak bakan kişiler/gruplar olarak gösterilebilir. Bu vatandaşlar kendilerini ekonomik olarak güvensiz hissetmekte ve bu kişilerin düşmanlık sebepleri de esasında göçmenlerin ve azınlık gruplarının, kendi milli kültürlerini, sosyal güvenliklerini, toplumlarını ve hayat tarzlarını tehdit ettiği düşüncesine dayanmaktadır. Bu bahse konu gruplar, popülist parti taraftarlarınca, ulusun sosyal, politik, kültürel ve ekonomik birliği ile homojenliğine tehdit oluşturan bir güvenlik sorunu olarak algılanmaktadır. Bu taraftarların başlıca endişesi sadece devam eden göç ve mülteci krizine dönük değil; aynı zamanda çoğunlukla Batı Avrupa ülkelerine yerleşmiş Müslüman kökenli insanlara yönelik olarak da geçerlidir (Kaya, 2016: 17). Bu noktada Avrupa'da yerleşik Türkiye kökenli gurbetçilerin de aslında bir tehdit altında oldukları zaten dönem dönem meydana gelen terör saldırılarıyla da adeta teyit edilmektedir.

Bu çalışmanın konusu olan ve yukarıda bahsedilen popülist hareketler arasında sayılabilecek Beş Yıldız Hareketi (5YH-Movimento 5 Stelle), Berlusconi'nin 1994'te Forza Italia'yı kurmasından bu yana muhtemelen İtalyan siyasetindeki en önemli yeniliği temsil etmektedir. Komedyen Beppe Grillo'nun takipçilerinin bir araya gelmesi sonucu -bir hayran kulübü ve bir web pazarlama deneyi arasında bir şey olarak- doğan bu hareket İtalya'da 2013 genel seçimlerinde en çok oy alan parti olacak kadar hızlı büyümüş ve İtalyan parti sistemini büyük ölçüde yeniden şekillendirme noktasına gelmiştir (Tronconi, 2018: 163).

3. İTALYA'NIN SİYASAL YAPISI VE PARTİ SİSTEMİ

İtalya 19. yüzyıl sonuna kadar birçok şehir devletini içinde barındıran coğrafi bir birim niteliği taşımaktaydı. Her ne kadar Rönesans döneminde din, sanat, kültür, edebiyat gibi alanlarda Avrupa'nın merkezi olarak gösterilse de İtalya yabancı devletlerin işgalleri ve iç iktidar çekişmeleri nedeniyle parçalanmış bir yapı durumundaydı. Bugünkü kuzey ve güney bölgelerindeki şehirlerin ile toplumun sosyo-kültürel yapıları düzeylerindeki farklılıklarının da bu tarihsel gerçeklikle yakından bağlantılı olduğu söylenebilir (Yavaş, 2015: 224). Bu farklılıklar doğal olarak günümüz İtalya siyasetini de etkilemektedir.

İtalyan siyasi birliği, 1861 yılında İtalya Krallığı'nın yeniden ihdasının (**Risorgimento**) ardından, 1866'da Garibaldi öncülüğünde başlatılan Bağımsızlık Savaşı sonucunda sağlanmıştır. 1870-71 Prusya-Fransa Savaşı'nın ardından son kalan Fransız güçlerinin de ülkeden atılmasıyla bağımsız ulus-devlet kurulmuştur. Krallık, İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar sürmüştür, bu süre zarfında İtalya'nın günümüzdeki toprak bütünlüğü ortaya çıkmıştır. Tarihsel olarak "Güney Tirol" ismiyle bilinen Trentino-Alto Adige Bölgesi ve tarihsel olarak "Istria" ismiyle bilinen Friuli-Venezia Giulia Bölgesi Birinci Dünya Savaşı'nın mağluplarından Avusturya'yla 1919 yılında imzalanan St. Germain Antlaşması sonucunda İtalya siyasi birliğine katılmıştır (www.mfa.gov.tr, 2019). Böylece bu katılımlarla İtalya'nın 1. Dünya Savaşı'nın kazananları arasında yer aldığı görülse de İtalya yine de beklediği düzeyde İngiltere, Fransa gibi diğer galipler kadar savaşın ganimetlerinden istifade edememiştir.

1861 yılında kurulan ve 1946 yılına kadar monarşiyle yönetilen İtalya, bu tarihten sonra cumhuriyet yönetim şekline geçmiştir. Aynı dönemde ekonomik kalkınma hamlesiyle Avrupa'nın başlıca sanayilerinden biri haline gelen İtalya, NATO ve AET'nin de kurucu üyesi olmuştur. İtalya'nın ayrıca G-8 üyeliği de bulunmaktadır (İtalya Ülke Raporu, 2015:3). Böylece İtalya 2. Dünya Savaşı'nın kötü mirasına karşın küresel çapta siyasi ve iktisadi açıdan etkili bir aktör haline gelmeyi başarmıştır.

İtalya devletinin tarihi genellikle birliğini sağladığı 1861 yılından günümüze kadar **Liberal rejim** (1861-1924), **Faşist rejim** (1924-1946) ve **Cumhuriyet rejimi** (1946-...) olmak üzere üç dönem şeklinde analiz edilir. Cumhuriyet dönemi de kendi içerisinde **I. Cumhuriyet** ve **II. Cumhuriyet** olmak üzere iki döneme ayrılabilir. I. Cumhuriyet Dönemi, 2 Haziran 1946 tarihinde gerçekleşen referandumla başlar ve 1993 yılında yapılan referanduma kadar devam eder. Referandumdan günümüze kadar gelen süre ise II. Cumhuriyet olarak isimlendirilir (Newell, 2010: 9).

İtalya Cumhuriyeti'nin siyasi sistemi Parlamenter Cumhuriyet kurumlarının gerekliliği ile uyumluluk içerisinde. Bakanlar Kurulu'nun Başkanı, yani Başbakan hükümeti yönetir. Güçler ayrılığı ilkesi mevcuttur. Hükümet ile sınırlı yetkilere sahip olmakla birlikte ülkenin bütünlüğünü temsil eden cumhurbaşkanı "Yürütme yetkisini", Parlamento "Yasama yetkisini" ve Yüksek Hâkimler Kurulu ile alt yargı yerleri "Yargı yetkisini" elinde bulundurur (İtalya'nın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik Ticari İlişkileri, 2009). İtalya'da cumhurbaşkanının klasik parlamenter sistemle uyumlu olarak sembolik yetkilere sahip olduğu görülmektedir.

Bu noktada İtalyan siyasal sisteminin başlıca özellikleri şöyle açıklanabilir: İki meclisli parlamentonun meclislerinin güçlerinin birbirine denk olması, parçalı yapıya sahip bir parlamento ve siyasi partiler sistemi, iki büyük partinin (merkez sağ ve sol) kutuplarında toplanan parti koalisyonları ve istikrarsız denebilecek bir yürütme aygıtı (Solak, 2017: 233). Günümüzde iki büyük parti konusunda dengeyi Beş Yıldız Hareketinin bozduğu söylenebilir.

1922 ile 1943 yılları arasında faşizmle yönetimin acı tecrübesinden sonra İtalya'da çok sesliliği sağlamak amacıyla eşit yetkiye sahip iki kanatlı parlamento (Temsilciler Meclisi ve Senato) kurulmuştur. Parlamentonun bu yapısı İtalyan demokrasinin temel yapıtaşlarından birini oluştururken karar mekanizmasını da tahmin edilenin ötesinde yavaşlatmıştır. Faşizm tecrübesinden dolayı ülkede gücün tek merkezde toplanmasından korkulduğu için kararların birçok kişinin onayıyla alınması geleneği oluşmuştur. Bu gerekçeyle 630 sandalyeli Temsilciler Meclisi ve 321 üyesinden 315'i seçimle belirlenen Senato, birbiriyle benzer yetkilere sahiptir. Ancak teoride demokratik bir alışkanlık gibi gözükse söz konusu durumun uygulanması sorunsuz işleyen bir demokrasiyi meydana getirmemiştir (Eren, 2018: 13). Bir dönem Türkiye'de de kurulan ve sistemi yavaşlattığı gerekçesiyle sonradan vazgeçilen ikili meclis yapısı İtalya'da da şikâyetlere yol açtığı görülse de Senato'nun varlığına son verilememektedir.

Açıkçası İtalya'nın iç siyasal yapısı ve bu ülkede partilerin kuruluş, örgütlenme, ittifak ve koalisyon hükümetleri oluşturma biçimleri dışarıdan bakan bir gözlemci için son derece karmaşık görünmektedir. Gerek coğrafi, gerekse parti örgütlenmesi bakımından parçalı bir yapı arz eden İtalyan siyasal sisteminde ulusal ve bölgesel düzeyde örgütlenen onlarca parti sürekli olarak pazarlık halinde olup her seçim döneminde yeni ittifak ve koalisyonlar oluşturmakta, yeni partiler kurulurken bunlara iştirak eden eski partiler de çoğunlukla varlıklarını sürdürmektedirler (Arısoy, 2010: 26-44). Dolayısıyla İtalyan siyasetinde Akdeniz kültürünün kendine has özelliklerine ilişkin izler kolaylıkla görülebilmektedir.

Parti ve seçim sistemlerine bağlı olarak, tek partinin çoğunluğa sahip olmaması durumunda ortaya çıkan koalisyon hükümetleri yasama-egemen parlamenter sistemlerin sorunlarından birisi olarak gösterilmektedir. Klasik örnekler olarak İtalya ve İsrail gösterilerek koalisyon ortaklarının siyasalar üzerinde uzlaşmamasının

yol açtığı istikrarsızlık vurgulanmaktadır. Koalisyon koşullarında -özellikle başbakanlar ve büyük partiler için- temel kaygı koalisyonun sürdürülmesi olmakta, yeni politikalar başlatma konusunda “hareketsizlik” ve temel sorunlara çözüm bulmada yetersizlik sistemin özelliği haline gelmektedir. Sonuç olarak sistem “çıkılmaz” a sürüklenebilmektedir (Roskin vd.den aktaran Çitci, 1997: 20-21). Ayrıca İtalya’da merkezdeki partilerin ağırlığının çökmesiyle birlikte, siyasal yelpazede sağ ve sol arasında bir kutuplaşmanın ortaya çıktığı ve bu durumun iktidar-muhalefet ilişkilerinde belirli bir sertleşmeye neden olduğu söylenebilir (Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, 2004: 148).

Tüm bunların yanı sıra İtalyan siyasal sistemini nitelendirmek için *partikrasi* kavramı da kullanılmaktadır. Partilerin hükümet süreci üzerinde tekeli denetime sahip oldukları, kamu personelini, kamu kaynaklarını ve hükümet politikalarını belirleme tekeline sahip oldukları yönetim biçimi olarak tanımlanan partikrasinin ayırt edici özellikleri arasında sistemin temel dayanaklarından birisi olarak sınırsız bir kayırma sisteminin varlığı yer almaktadır. Bu durum, sorumlu hükümet anlayışının yalnızca belli toplumsal kesimlerin istemlerine duyarlı hükümet anlayışına dönüşmesinin göstergesi ve demokrasi düşüncesinin kâbusa dönmesinin aracı olmaktadır (Calise’den aktaran Çitci, 1997: 32).

Birinci Cumhuriyet dönemi boyunca görülen siyasi tıkanıklar nedeniyle gerek siyasi partiler gerekse seçim sistemi İtalyan demokrasinin en temel sorunu durumundaydı. Parti sistemi, İtalyan siyasi elitler ve İtalya toplumunun karşılıklı olarak etkileşimleri sonucu oluşmuş, şekillenmiş ve sona ermişti. İtalya’da İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Komünist Partisi gibi kitle ve Hıristiyan Demokratlar gibi toplayıcı partilerin ömürleri yarım asra yakın bir süre devam etmiş, bu partiler değişen sosyal, siyasal ve ekonomik şartlar neticesinde siyaset sahnesinden silinmişlerdir (Yavaş, 2015: 219).

4. İTALYA’DA SİYASİ GELİŞMELER VE BEŞ YILDIZ HAREKETİ’NİN DOĞUŞU

1993 yılında Silvio Berlusconi ve Kuzey Ligi gibi yeni aktörler ve oluşumların siyaset sahnesine girmesiyle başlayan ve “İkinci Cumhuriyet” adı verilen mevcut dönemde siyaset son yıllara kadar ağırlıklı olarak Demokratik Parti (PD-merkez sol) ve Forza Italia (FI-merkez sağ) tarafından temsil edilen iki büyük kitle partisi etrafında cereyan etmiş, son dönemde ise sistem karşıtı Beş Yıldız Hareketi(5YH) ana muhalefet partisi konumuna gelmeyi başarmıştır (mfa.gov.tr, 2019).

Grillo tarafından inşa edilen 5YH hareketinin özgünlüğü ve yenilikçi yönleri, web pazarlama stratejilerindeki başarılı İtalyan uzmanlarından biri olan Gianroberto Casaleggio ile 2004 yılında tanışıp işbirliğine başlamasından sonra ortaya çıkmıştır. Grillo ve Casaleggio, çok farklı siyasi görüşlerin ve eylem stratejilerinin destekleyicisiydi. Cenovalı komedyen Grillo, hicivden siyasi aktivizme uzanan ve protesto eylemlerini ve sıradan insan gruplarının girişimlerini destekleme konusunda çeşitli oluşumlarda bulunmayı içeren uzun bir kariyere sahipti. Böylece Grillo, daha sonra harekette sürdürdüğü 'sözcü' rolünü üstlendi. Casaleggio ise profesyonel kariyerinin yanı sıra, sıradan insanları güncel sorunlarıyla başa çıkmada güçlendirmek için web'in stratejik önemini vurgulayan bir dizi genel fikir geliştirdi (Biorcio, 2014: 39).

Başlangıçta, hareket İtalyan komedyen Beppe Grillo tarafından bir blog olarak başladı. Blog hemen büyük bir takip topladı. Grillo böylece blogunu İtalya’da ve dünyada çeşitli siyasi ve sosyal konular hakkında yorum yapmak için kullandı. Böylece 5YH, 2005 yılında yerel sivil listeler şeklinde doğmuş ve resmi olarak 2009 yılında kurulmuştur (Lanzzone ve Woods, 2015: 57).

Grillo, aslında hareketi resmi olarak kurmadan önce de yıllarca komedi programlarında siyasal sistemi, yolsuz politikacıları ağır bir şekilde eleştirmesiyle İtalyan halkının gözünde muhalif bir isim olarak bilinmekteydi. 2007 ve 2008 yıllarında yolsuz politikacılara karşı "Vaffanculo Day" ismini verdiği çeşitli gösteriler organize eden Grillo, bu toplantılarda yasa değişiklikleri için imza topluyordu. İlginç bir şekilde hakkındaki davalardan mahkûmiyet almış politikacıların parlamentoya girmesine karşı imza toplayan Grillo, kendisi de 1981 yılında bir trafik kazasında ölüme sebebiyet vermektan mahkûm olduğu için seçimlerde aday olamamıştır (bbc.com, 2018b).

Dolayısıyla Grillo’nun en önemli kampanya araçlarından bir tanesi internet olmuş ve Grillo kendi web sitesi aracılığıyla seçmen ve sempatanlarıyla doğrudan ve etkili bir iletişim kurabilmiştir. Grillo, interneti doğrudan demokrasi aracı olarak görmüş ve büyük miting meydanlarındaki hiyerarşik yapıya karşılık liderle doğrudan iletişim kurulabilecek bir mecra olarak değerlendirmiştir. Öyle ki, destekçileri ile aracılar olmadan kurabildiği bu iletişim Grillo’nun seçkinlere karşı tutumu ve popülist söylemine de olumlu şekilde katkı sağlamaktaydı. Ayrıca Grillo’nun popülist söylemini etkin bir şekilde iletmesinin bir diğer aracı ise kişisel söylem yeteneği olmuştur. Söylemlerinde kendi hayatlarından kesitleri ve örnekleri hicveden Grillo, aynı zamanda günlük dili

de kullanarak seçkinci siyaset tarzını da reddedişini iyice ön plana çıkarabilmiş ve seçmen nezdinde “bizden biri” imajını yerleştirebilmiştir (Sokullu, 2018: 28).

Tüm bu unsurlardan hareketle Beş Yıldız Hareketi, İtalya'nın politik elitine karşı şiddetli eleştirilerle popülist sistem karşıtı çizgiyi benimsemiştir. Doğrusu Beş Yıldız Hareketi'nin sol-sağ siyasi ekseninde yerleştirilmesi zordur. İlk başlarda merkez solun eski seçmenlerini kendine çekmiş ve merkez solla özdeşleştirilen çevrecilik ve halkın gelir düzeyi gibi konulara yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte, göç konusundaki daha sert çizgisi, AB liderlerine ve İtalya'da Euro'nun etkisine yönelik eleştirileri ve Rusya'ya karşı sempatik yaklaşımı gözlemcilerin Lig Hareketi ile benzerliklerini tespit etmesine de olanak sağlamıştır (Fella, 2018: 5).

Bu noktada Toygür de İtalya'da siyasal partilere duyulan güvenin oldukça düşük olduğunu ve bunun da ana akım partilerin yarışmasını oldukça zorlaştırdığına dikkat çeker. Toygür, bu mevcut partilerden soğumanın Beş Yıldız Hareketi'ni düzen karşıtı bir parti olarak yükselişini kısmen açıkladığını ifade eder. Aslında İtalya'da bütün demokratik kurumlara karşı bir güven kaybından söz edilebilir (Toygür, 2018: 4-5). Bu noktada ana akım partilerin düşüşüne sebep olarak 2008 yılında yaşanan finansal kriz ve söz konusu partilerin AB ile İtalya arasındaki çıkar uzlaştırmasında başarısız olmaları da gösterilmektedir (De Falco, 2018: 6).

Öyle ki Pasquino, 1992-1993'ten itibaren İtalyan siyasal sisteminin ciddi bir değişimden geçtiğini kaydeder. Pasquino, I. Cumhuriyet döneminde sağlanan kırılmalı ama istikrarlı siyasi dengenin benzerinin sonraki dönemde (II. Cumhuriyet) yakalanamadığını ifade eder. Pasquino, İtalya'da Kuzey Ligi gibi yeni bir siyasi aktörün siyaset sahnesine çıktığını dile getirir ve bu tarz bir hareketin güçlenebilmesini iki etkene bağlar: yolsuzluk, kötü yönetim vb. nedenlerden ötürü mevcut siyasi partilerden duyulan memnuniyetsizlik ve bölgesel kimliklerin tekrardan canlanması (Pasquino, 2008: 196-197).

Bu açıdan siyasi yelpazede herhangi bir noktaya konumlandırılması zor olan Beş Yıldız Hareketi'nin 2013 ve 2018 seçimlerinden lider parti olarak çıkması, ne merkez sol koalisyonun ne de merkez sağın parlamenter çoğunluğu elde edemediği anlamına gelmiştir. 2013 seçimlerinin ardından merkez sol ve merkez sağın bir kısmı (Lig Partisi katılmasa da) başlangıçta geniş bir hükümet koalisyonu oluşturmuştur. Ancak Berlusconi'nin hükümete desteğini geri çekmesinden sonra, merkez sağın daha küçük bir kısmı ayrılmış ve ağırlıklı olarak merkez sol hakimiyetinde bir koalisyon 2018'e kadar iktidarda kalmıştır (Lanzone ve Woods, 2015: 54).

4 Mart 2018 seçimlerinde ise Beş Yıldız Hareketi %32,7 oy ile en başarılı parti olarak ipi göğüslemiştir. Ancak Merkez sağ koalisyonu oyların %37'sini alarak önde gelen koalisyon olmuştur. Lig Hareketi ise %17,4 oy ile Berlusconi'nin Forza Italia'sını geçerek merkez sağın en güçlü partisi haline gelmiş ve ayrıca isim değişikliğinden sonra ilk kez Güney İtalya'da da önemli oranda bir oy elde etmeyi başarmıştır. Haftalar süren müzakereleri takiben Lig Hareketi, Beş Yıldız Hareketi ile bir hükümet anlaşmasını kabul etmek için merkez sağ gruptan ayrılmıştır (Fella, 2018:4). Beş Yıldız Hareketi böylece İtalya'nın farklı bölgelerinde oy alabilen tek siyasi güç olmuş ve bu da onu ülkenin tek gerçek ulusal partisi haline getirmiştir (Lanzone ve Woods, 2015: 54).

İtalya'da parti renklerinden ötürü sarı (Beş Yıldız Hareketi)-yeşil (Lig Partisi) koalisyon olarak anılan hükümet 4 Mart 2018'de yapılan genel seçimlerde en yüksek oyu alan iki parti arasında kurulmuştur. Hükümet aylar süren uğraşların ardından teknokrat Başbakan Giuseppe Conte liderliğinde 1 Haziran 2018'de göreve başlamıştır. Mayıs 2018 ayında yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde, göçmen karşıtlığıyla bilinen aşırı sağcı Lig, oylarını arttırarak yüzde 34 ile İtalya'da birinci parti çıkmış, 5YH ise 2018 seçimlerine göre büyük bir düşüş yaşayarak yüzde 33'ten yüzde 17'ye gerilemiştir (Euronews internet sitesi, 2019).

5. BEŞ YILDIZ HAREKETİ'NİN ÖZELLİKLERİ

Beş Yıldız Hareketi'nde partiye ismini veren “5 yıldız” aslında partinin ideolojisini özetler niteliktedir: suya erişim, sürdürülebilir ulaşım, internet erişimi hakkı, sürdürülebilir kalkınma ve çevrecilik (Eren,2018:5). Beş Yıldız Hareketi'nin başarısı, genel olarak 'eski siyasete' karşı radikal protesto alanını işgal etme yeteneğine bağlanmıştır. Partinin eleştirel tutumu, karizmatik liderliği ve agresif seçim kampanyaları nedeniyle 5YH bir popülist olarak gösterilmiştir (Passarelli ve Tuorto, 2018: 129).

Hareketin taban destekli, doğrudan demokrasi anlayışına rağmen parti içi örgütlenme ve karar alma süreçleri Grillo'nun merkezi yönetim anlayışına göre şekillenmektedir. Gevşek örgütlenmeye karşılık parti içinde Grillo'nun etrafında küçük ancak etkili bir denetleme/gözetleme birimi oluşturulmuştur. Bu birim, temalar ve personelle ilgili gerek duyulduğunda tabanın isteklerini görmezden gelen kararlar alabilmektedir. İtalyan partilerinde geleneksel olarak parti içi demokrasi pek güçlü olmadığından 5YH de bu kültürü benimsemiş

durumdadır. Parti olmayıp benzer çıkarları paylaşanların birlikteliği ve faaliyetlerin üssü olduğunu savunan harekette, Grillo'nun baskın konumu hiçbir şekilde eleştirisi konusu edilemez (Keskin, 2017: 506-507).

Conti ve Memoli (2015: 517), bu yeni partinin başarısını vatandaşların talepleri ve partiler arasındaki rekabet örüntüleriyle açıklamaktadır. Conti ve Memoli, vatandaşlar tarafından acil olarak görülen ancak diğer partilerce ele alınmayan meseleleri ve çıkarları temsil etme kapasitesi nedeniyle, Beş Yıldız Hareketi'nin diğer geleneksel(konvansiyonel) partilerden farklı olarak kendine siyasette bir zemin elde edebildiğini savunur.

Bu meselelerin ve çıkarların çoğu küreselleşme, ulusalsızlaşma süreci(denationalization) ve ekonomik krizden kaynaklanmaktadır. Bahse konu durumlar vatandaşlar için artan bir güvensizlik duygusuna neden olmakta ve böylece bu kaygılar bu süreçlerde yeni bir çatışma çizgisi belirmesine yol açmaktadır. Bunlara ilaveten, postmateryalist sorunlar ve özellikle çevrecilik konusu İtalyan seçmenlerin ilgisini çeken konular haline gelmiş olsa da diğer ülkelerden farklı olarak İtalyan parti sisteminde yeterince temsil imkânına sahip değildi (Conti ve Memoli, 2015: 517).

Bu noktada 5YH'nin uluslararası ölçekte büyük ilgi duyulan siyasi yenilik olarak görülmesine neden olan başlıca dört temel unsurdan söz edilebilir: (1) İnternet üzerinden gelişen 'saf', doğrudan ve arabuluculuğu olmayan demokrasi adına temsili demokrasiye okuduğu meydan okuma; (2) post-ideolojik yapısı; bu çerçevede ana akım partilerin tek, ayırt edilemez bir kartel oluşturma eğilimini eleştirmesi ve özellikle sol-sağ siyasi bölünmenin “ötesinde” olduğunu iddia etmesi; (3) eski ve yeni parti modelleri (ve de eski ve yeni medya kullanımı) arasında sıra dışı bir melezleşme öneren kuruluş (organizasyon) yapısının kendine has özellikleri. Özellikle, parti, görünüşte çelişkili bir şekilde, 'yatay' öğeleri (bir akran topluluğu olarak hareket) ve 'dikey' öğeleri ('güçlü' bir liderliğin varlığı gibi ve tepede yoğun güç birikmesi) birleştirmesi ve (4) 'iki kast' olarak adlandırdığı siyasal partilerin elitleri ve medyaya (özellikle televizyon ve basın) karşı mücadelesiyle güçlendirdiği söyleminin güçlü anti-sistem karakteri (Bordignon ve Ceccarini, 2015: 455).

Doğrusu 5YH sadece yeni bir parti olduğunu iddia etmemiş (hareket aslında parti etiketini zaten baştan reddetmişti), aynı zamanda doğrudan demokrasi aracı olarak internetin geniş bir kullanımı yoluyla vatandaşların güçlerini kullanacağı bir siyasi devrim gerçekleştirme aracı olmayı hedeflemiştir. İnterneti örgütsel amaçlarla kullanması, akademisyenler ve gözlemciler arasındaki ilgiye- aynı zamanda eşit oranda heyecana ve şüpheciliğe de- neden olmuştur. 5YH'nin doğumundan birkaç yıl sonra zor bir kurumsallaşma süreci başlamış ve ilk başlardaki vaatlerden bazılarında tamamen açıkça vazgeçilmiştir. Yine de 5YH, yakın incelemeye değer birçok baştaki kurumsal özelliğini muhafaza etmeyi başarmıştır (Tronconi, 2018: 163).

5YH tarafından uygulanan web demokrasisinin önemli bir seçmen konusunda önyargısı vardır. Dünyanın en yaşlı nüfuslarından birine ve dolayısıyla düşük bir dijitalleşme endeksine sahip olan tüm ülkeyi 5YH temsil etmemektedir. Grillo'nun blogu ve 5YH web siteleri, ziyaretlerin analizi için Google'la aynı mekanizmalarını kullanmaktadır. Öyle ki bazı yorumcular, 5YH'nin siyasi programının sadece internetteki en trend konuları sunan bir algoritmanın sonucu olduğunu düşünmektedir. Bazı eski 5YH üyeleri sistemin bireysel oyları takip ettiğini iddia etmektedir. Bu da 5YH'nin oylama senaryolarını simüle etmesine ve muhtemelen onları manipüle etmesine izin vermektedir. Bu ciddi suçlamalar eğer doğrulanırsa, çevrimiçi oylamayı aslında Grillo'nun daha önce kararlaştırdığı şeyin sadece resmileştirilmesine indirgeyebilir (Dal Zotto, 2017: 63).

Aşırı sağcı ve zaman zaman ırkçı söylemleriyle öne çıkan Lig Partisi(Lega Nord)'nin başarısına sisteme yönelttiği sert eleştirilerle popülerite kazanan Beş Yıldız Hareketi'nin beklenmedik seviyede gerçekleşen yükselişi eşlik ettiğinde, İtalya'daki siyasi dinamiklerin “geri döndürülemez ölçüde” değişime uğrayacağı anlaşılmıştır. İtalya'da Demokrat Parti (Partito Democratico) çevresinde var olan güçlü sol geleneğin seçimlerde adeta erimiş olması da göz önüne alındığında “sistem karşıtlığıyla sağ popülizmin birlikte var olabileceği bir koalisyon zemininde İtalyan siyasetinin yeniden şekilleneceği” ortaya çıkmıştır (Beşer ve Eliaçık, 2018: 1).

5YH, Berlusconi'nin partisi (Forza Italia), Kuzey Ligi ve Demokrat Parti'nin (PD) egemen olduğu seçim ve parti sistemlerini olumsuz etkileyen *temsili krizinde* siyasi sistemin radikal bir revizyonu çağrısında bulunma fırsatına kavuştu. Grillo'nun popülizmi, daha az seçkin ve parti egemen bir siyasi temsil biçimi anlamına gelmiştir. Söz konusu popülizm, savunduğu demokratik temsilin daha doğrudan ve katılımcı biçimler içerdiğini göstermek için sosyal medyaya ve diğer geleneksel olmayan doğrudan katılım türlerine dayanmıştır (Lanzone ve Woods, 2015: 56-57).

Ancak, İtalya ve Euro Bölgesi'ndeki ekonomik krizin ortaya çıkmasıyla parti, AB'nin para ve maliye politikalarının yanı sıra İtalyan hükümetleri tarafından bu politikaların uygulanmasına yönelik eleştirel bir tutum takınarak ekonomik konularla giderek daha fazla ilgilenmeye başlamıştır (Farinelli ve Massetti,

2018:215). 5YH ilk kurulduğunda, AB kurumlarına bariz bir şekilde karşı çıkmaktaydı ve Euro Bölgesi'nden ayrılmak için referandum yapılmasını talep etmekteydi. Ancak son yıllarda ve 2018 genel seçimleri öncesinde bu tavrında yumuşama algılanmıştır (bbc.com, 2018b).

Zaten Partinin Meclis grubu öncelikle siyasi deneyimin eksikliği, açıkça solcu bir ideolojik yönelim (hem sosyo-ekonomik hem de sosyo-kültürel konularda) ve yalnızca oligarşik değil, aynı zamanda partinin 'liderlikçi' anlayışının reddedilmesi ile karakterize edilmektedir (Farinelli ve Massetti, 2018: 225).

Çevre konusunda ise "Ne sağcı ne solcu" olduklarını vurgulayan popülist Beş Yıldız Hareketi(5YH), sol görüşe yakın öneriler ortaya atarken, göç konusunda ise sağa daha yakın bir duruş sergilemektedir. Aslında ilk kurulduğu yıllarda "AB karşıtı" olarak gösterilen 5 Yıldız son zamanlarda bu duruşunu ve Euro bölgesinden çıkılması talebini nispeten yumuşatmış gibi durmaktadır (bbc.com, 2018a). Dolayısıyla İtalya'da da Fransa, Hollanda vb. diğer Avrupa ülkelerinde görüldüğü üzere sistem karşıtı ve aşırı milliyetçi sağ hareketlerin siyasette ağırlıklarının giderek arttığı görülmektedir.

5YH, kararlılık, resmi yasaları takmama ve yargı bağımsızlığını tehdit eden güçlü bir hükümet kurma gibi popülist siyasete atfedilen özellikleri pek göstermemektedir. Aksine, 5YH çoğu zaman iddia ettiği yozlaşmış siyasi güce karşı ahlaki savaşını yürütmek için yargının gücüne dayanmıştır. Bununla birlikte, 5YH bariz şekilde birkaç tipik popülist unsur da sergilemektedir: sistem karşıtı şiddetli bir tutum, kendinden menkul post-ideolojik bir yapı ve dijital platformlar aracılığıyla bir doğrudan demokrasi biçimine ısrarlı başvuru. En önemlisi, 5YH'nin taleplerine bakmaksızın tüm sosyal protestoları destekleme ve protestocularla yanyana durma yönündeki uzun vadeli stratejisi, mevcut elitleri gayri meşrulaştırma yönündeki popülist baskı ile uyumludur (Corso, 2019: 463).

Parti şimdiye kadar bazı özgün özelliklerini ve siyasi sürecin radikal bir şekilde yenilenme yönündeki isteklerini kaybetmiştir. Hem genetik evresinde hem de zor kurumsallaşma döneminde 5YH, birbirleriyle rekabet eden talepleri dengelemeye çalışmıştır: bir yandan yerel grupların özerkliği ve diğer yandan siyasi seçimler ve stratejiler üzerindeki ulusal liderlik kontrolü; bir yandan aktivistlerin internet üzerinden katılımı ve diğer yandan bu katılımın (özellikle iyi gizlenmiş olmayan) bir manipülasyonu; bir yanda açık işe alım kanalları, diğer yanda tartışılmaz ve tartışmasız liderlik. Her ne kadar çelişkili görünseler de bu özellikler 5YH'nin 2013-2018 yasama döneminde varlığını ve seçim desteğini ayakta tutmasına ve aynı zamanda makul bir iç tutarlılığı sürdürmesine izin vermiştir. Partinin bu başarısı küçümsenemez ve bu sonuç siyasi katılım ve temsilin radikal yenilenmesine dönük ütopyik vaatlerinden vazgeçilerek partinin 'normalleştirilmesi' (en azından bir dereceye kadar) maliyetine katlanılarak elde edilmiştir (Tronconi, 2018:177). Dolayısıyla partinin ileride geçireceği değişim ve dönüşümün yakından izlenmesi bu tarz partilerin ne tür evrim geçirecekleri konusunda da fikir verebilecektir.

6. SONUÇ

İtalya'da son dönemde ortaya çıkan Lig Partisi (Kuzey Ligi) veya 5 Yıldız Hareketi gibi popülist hareketlere aslında Fransa, Hollanda, Avusturya vb. Avrupa'nın birçok ülkesinde rastlanmaktadır. Ancak tüm bu hareketler arasında 5YH kendine has bir konuma sahiptir. Bu da gerek hareketin daha çok sol kökenli seçmene cazip gelmesi ve özellikle internet tabanlı gelişip büyüyen İtalya'nın en güçlü siyasi partisi olmasından kaynaklanmaktadır.

İtalyan partilerinin geleneksel olarak sahip oldukları güçlü merkezi yönetim özellikleriyle uyumlu olacak şekilde lider ve dar çevresinin 5 Yıldız Hareketi'nde de etkili ve son karar verici olmaları ve bloglardan başlayıp *Meetup* isimli internet tabanlı haberleşme imkânlarıyla sosyalleşip organize olmaları ve kentlerde büyük meydanlara inip varlık göstermesi ve büyüyen bir hareket haline gelmesi 5YH'nin hibrid bir hareket yapısında olduğunu da ortaya koymaktadır.

İtalya'da doğan ve yönetimde bu noktaya gelmeyi başaran böyle bir hareketin hikâyesinden diğer ülkeler açısından da alınması gereken birtakım dersler bulunmaktadır. Artık günümüzde Türkiye dâhil hemen hemen her ülkede bu tarz hareketlerin oluşması şaşırtıcı olmayacaktır. Yalnız bu tarz hareketlerin siyasi anlamda başarı elde edebilmesi için karizmatik lider, boşlukta salınan seçmenler, mevcut sisteme karşı ciddi bir tepki, mevcut siyasi partilere ve siyasi elitlere karşı güven kaybı vb. birçok faktörün bir araya gelmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca bu noktada öncelikle akılda tutulması gereken bir diğer husus da bu tarz popülist ve meydan okuyucu partilerin sadece demokrasilerde ortaya çıkabildikleridir. Açıkçası, otoriter-totaliter yönetimlerin hâkim olduğu ülkelerde organize ve çok yoğun bu tarz protesto eylemlerine İtalya'daki gibi kolaylıkla müsaade

edilmesi veya hoşgörü gösterilmesi beklenmemelidir. Zaten bu tarz otoriter rejimlerde internet ortamında da sınırsız bir özgürlükten bahsetmek artık pek söz konusu olamamaktadır.

KAYNAKÇA

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi (2004), cilt:12, İstanbul: Ana Yayıncılık.

Arısoy, A. (2010), İtalya’da Kuzey Bölgeselciliği ve Kuzey Ligi Hareketi. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 26-44.

bbc.com (2018a), “İtalya seçimlerinde kim, kimdir?”, www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43259116 (20.08.2019).

bbc.com(2018b), “İtalyan seçimlerinin 'yıldızı': Protesto akımından zirveye: 5 Yıldız Hareketi”, <https://www.bbc.com/turkce/43287637> (31.01.2020).

Beşer, M.E. & Eliaçık, Z. (2018),“Genel Seçimlerin Ardından Koalisyon İtalya’ya Neler Getirecek?”, *SETA Perspektif*, sayı:194, <https://setav.org/assets/uploads/2018/05/194.-Perspektif.pdf> (09.09.2019).

Biorcio, R. (2014), “The reasons for the success and transformations of the 5 Star Movement”, *Contemporary Italian Politics*, 6(1), 37-53.

Bordignon, F. & Ceccarini, L. (2015), “The Five-Star Movement: a hybrid actor in the net of state institutions”, *Journal of Modern Italian Studies*, 20(4), 454-473.

Conti, N. & Memoli, V. (2015), “The Emergence of a New Party in the Italian Party System: Rise and Fortunes of the Five Star Movement”, *West European Politics*, 38(3), 516-534.

Corso, L. (2019), “When Anti-Politics Becomes Political: What can the Italian Five Star Movement Tell us about the Relationship Between Populism and Legalism”, *European Constitutional Law Review*, 15:462–487.

Çamurcuoğlu, G. (2019), “Çoğunlukçu Demokrasiye Yöneliş Olarak Popülizm”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), 277-291.

Çitci, O. (1997), “Başkanlık sistemi çözüm mü?”, *Amme İdaresi Dergisi*, 30(4), 17-34.

Dal Zotto, E. (2017), “Populism in Italy: The Case of Five Star Movement”, *CIDOB Report*, 01-2017, s.61-63.

De Falco, F.D. (2018), “The Crisis of Mainstream Politics in Italy-An analytical approach to the rise of Italian populism and its consequences on the future of the European Union”, www.researchgate.net/publication/328791759_The_Crisis_of_Mainstream_Politics_in_Italy_an_analytical_approach_to_the_rise_of_Italian_populism_and_its_consequences_on_the_future_of_the_European_Union (18.12.2019).

Eren, S. (2018), “AB’nin “Aşıl Topuğu” İtalya’nın Koalisyon Çıkmazı”, *İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu*, Mayıs 2018, www.ikv.org.tr/images/files/ikv_degerlendirme_italya_secim_selvi_eren.pdf (30.01.2020).

Ertuğral, Y. & Keçeci, A.İ. (2018), “Önsöz”, *Popülizmle Dönüşen Avrupa ve Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği* içinde, (ed. E. C. Sokullu), Bilgesam Yayınları.

Euronews internet sitesi, “İtalya: Senato’nun müdahalesiyle hükümet krizi bir hafta ertelendi”, <https://tr.euronews.com/2019/08/13/italya-senato-nun-mudahalesiyle-hukumet-krizi-bir-hafta-ertelendi> (20.08.2019).

Farinelli, A. & Massetti, E. (2015), “Inexperienced, leftists, and grassroots democrats: a profile of the Five Star Movement’s MPs”, *Contemporary Italian Politics*, 7(3), 213-231.

Fella, S. (2018), “The New Italian Government”, *House Of Commons Library Briefing Paper*, number:8357, 29 June 2018.

İtalya Ülke Raporu (2015), İTKİB Genel Sekreterliği Tekstil Deri ve Halı Şubesi, (Ağustos 2015).

“İtalya’nın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik Ticari İlişkileri”, T.C. Roma Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Temmuz 2009, http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/I/%20yıllık_rapor4.doc (20.03.2012).

- Kaya, A. (2016), “Avrupa’da Popülist Sağın Yükselişi: Karşılaştırmalı Analiz için Teorik Araçlar”, *Eleştirel Miras: Avrupa’da Kimliklerin Gerçekleştirilmesi ve Temsil Edilmesi(CoHERE), Çalışma Paketi 2, Kritik Analiz Aracı(Critical Analysis Tool, CAT)I*, (çev. Ö.Cihan), https://eu.bilgi.edu.tr/media/files/Avrupada_Sa%C4%9F_Pop%C3%BClizm_Tart%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1_1.pdf (31.01.2020).
- Keskin, F. (2017), “Temsili Demokrasinin Krizi ve Alternatif Politik Model Arayışı Olarak ‘5 Yıldız Hareketi’”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 128, 481-511.
- Lanzone, L. & Woods, D. (2015), “Riding the Populist Web: Contextualizing the Five Star Movement (M5S) in Italy”, *Politics and Governance*, 3(2), 54-64.
- Newell, J.L. (2010), *The Politics of Italy*, Cambridge University Press.
- Pasquino, G. (2008) “Italy-The Never-ending Transition of a Democratic Regime,” *Comparative European Politics* içinde, Josep M. Colomer (ed.), Routledge, s.196-252.
- Passarelli, G. & Tuorto, D. (2018), “The Five Star Movement: Purely a matter of protest? The rise of a new party between political discontent and reasoned voting”, *Party Politics*, 24(2), 129–140.
- Sokullu, E.C. (2018), “İtalyan Siyaseti, Popülizm ve Beş Yıldız Hareketi”, *Popülizmle Dönüşen Avrupa ve Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği* içinde, (ed. E.C.Sokullu), s.15-38, Bilgesam Yayınları.
- Solak, M. (2017), “İstikrarsız Hükümetler Ve Sürekli Reform Arayışı: İtalya’da Parlamenter Sistem”, *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Parlamenter Sistem* içinde, s. 233-277, https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/parlamenter_sistem.pdf (09.07.2019).
- Tronconi, F. (2018), “The Italian Five Star Movement during the Crisis: Towards Normalisation?”, *South European Society and Politics*, 23 (1), 163-180.
- Toygur, İ. (2018), “A guide to understanding Italy: the 2018 elections and beyond”, *Real Instituto Elcano* (March2018), www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/ea479676-1a1a-45cb-adeb-d279c9cf22b6/ARI39-2018-Toygur-guide-to-understanding-Italy-2018-elections-and-beyond.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ea479676-1a1a-45cb-adeb-d279c9cf22b6 (17.12.2019).
- Yavaş, G. (2015), “İtalya Cumhuriyeti”, Şenol Durgun ve Burhan Aykaç (ed.), *Çağdaş Siyasal Sistemler* içinde, s.185-237, Alter Yayınları.
- www.mfa.gov.tr/italya-siyasi-gorunumu.tr.mfa, “İtalya'nın Siyasi Görünümü”, (18.07.2019).